

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟ ΕΩΣ ΤΟΝ BODIN

Η ιστορική μελέτη προϋποθέτει πρωτίστως άριστη γνώση και εφαρμογή θεωρητικών και μεθοδολογικών αρχών. Η φιλοσοφική θεώρηση της ιστορίας έχει ως στόχο της να συμβάλλει προς αυτή ακριβώς την κατεύθυνση. Ο όρος «φιλοσοφία της ιστορίας» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον περίφημο γάλλο διαφωτιστή Βολταίρο στο έργο του «Δοκίμιο περί των ηθών και του πνεύματος των εθνών», το οποίο δημοσιεύτηκε το 1756. Με τον όρο αυτό ο Βολταίρος επεχείρησε να περιγράψει μια κριτική θεώρηση των ιστορικών γεγονότων που διαδραματίστηκαν από την εποχή του Καρόλου του Μεγάλου έως τα χρόνια του. Στη συνέχεια ο γερμανός φιλόσοφος Χέγκελ τον χρησιμοποίησε για να περιγράψει μια γενική, υπό το πρίσμα μιας παγκόσμιας προοπτικής, θεώρηση της ιστορικής ανάπτυξης. Ο γαλλικός θετικισμός την ίδια περίπου εποχή αντιμετώπισε τη φιλοσοφία της ιστορίας σαν μια προσπάθεια ανεύρεσης των νόμων εκείνων, οι οποίοι διέπουν την εξέλιξη του ιστορικού βίου της ανθρωπότητας. Συμπερασματικά θα λέγαμε πως η φιλοσοφία της ιστορίας είχε ως αντικείμενό της την ιστορία με την έννοια της ιστορικής ζωής γενικά.¹

Η χαοτική φύση των γεγονότων είχε προκαλέσει από την αρχαιότητα το ενδιαφέρον των φιλοσόφων. Δεν μπορούσαν να αποδεχθούν πως τα συμβάντα αλληλοδιαδέχονται συμπτωματικά. Αν και κανένας σκοπός, κανένα σχέδιο, δεν ήταν εξαρχής ορατό, δημιουργήθηκε η πεποίθηση πως είναι εφικτή μια φιλοσοφική ερμηνεία της ιστορίας, η οποία θα αποκάλυπτε τη λογικότητα που κρύβεται κάτω από την πορεία των ιστορικών γεγονότων με την αποσαφήνιση του σχεδίου, σύμφωνα με το οποίο αυτά έχουν πραγματοποιηθεί. Ο πρώτος που παρουσίασε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο της πορείας του ιστορικού βίου ήταν ο Ησίοδος στο διδακτικό του έπος «Έργα και Ημέραι». Η εξέλιξη για τον Ησίοδο είναι αυστηρά παρακμιακή, από μια ποιοτικά ανώτερη εποχή προς μια κατώτατη, μέσω

1. Γεωργούλης Κ., *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Παπαδήμας, Αθήνα 1993, σελ. 21-22.

της αλληλοδιαδοχής πέντε ανθρώπινων γενεών. Η θεωρία του Ησιόδου αποτελεί την πρώτη θεολογική-εσχατολογική θεώρηση του ανθρώπινου βίου ως πορείας κατάπτωσης, από μια περίοδο ευδαιμονίας σε μια άλλη πλήρους δυστυχίας. Μια άλλη τάση που αναπτύχθηκε στους κόλπους του ελληνικού πολιτισμού ήταν η αντίληψη πως η ιστορία ήταν κάτι που εξελίσσεται αδιάλειπτα και επαναλαμβάνεται περιοδικά. Πρόκειται κατ' ουσία για μια θεωρία της εξελικτικότητας, αλλά ταυτόχρονα και της επαναληπτικότητας ανά περιόδους. Αυτές οι δύο θεωρήσεις στο πλαίσιο της προσωκρατικής φιλοσοφίας δεν παρέμειναν σε μια ριζικά αντιθετική σχέση. Γρήγορα έγινε κατανοητό ότι η εξελικτική πορεία θα μπορούσε να ενταχθεί σε μια κυκλική πορεία του ιστορικού βίου, σε αντίθεσή προς μια πορεία προς την παρακμή, σαν και αυτή που είχε εξαγγείλει ο Ησιόδος. Αυτό φαίνεται κυρίως στα κείμενα του Ηράκλειτου, ο οποίος αναφέρει πως η ανοδική και η καθοδική πορεία αποτελούν ουσιαστικά μια ενότητα.

Αντίθετα, η Παλαιά Διαθήκη και η χριστιανική πίστη αντιμετωπίζουν τον ιστορικό βίο σαν κινούμενο προς την πραγμάτωση ενός προκαθορισμένου από τη Θεία Πρόνοια σκοπού, ο οποίος θα συντελεσθεί στο μέλλον. Ο ιστορικός χρόνος και ο ιστορικός βίος κινούνται ευθύγραμμα για να φτάσουν στην ωρίμανση και την πληρότητα. Η αντίληψη αυτή βρίσκει την πληρέστερη περιγραφή της στο βιβλίο του προφήτη Δανιήλ, όπου και παρουσιάζεται ένα σχέδιασμα της παγκόσμιας ιστορίας, σαν μια ευθύγραμμη πορεία που τείνει στην πραγμάτωση προκαθορισμένου σκοπού. Ευθύγραμμη θεωρούσε την εξέλιξη της ιστορίας και ο Ησιόδος, με τη διαφορά όμως το τέρμα της ιστορικής πορείας είναι η καταστροφή του ανθρώπινου γένους, ενώ στο βιβλίο του Δανιήλ η αισιόδοξη προοπτική της παγκόσμιας αποκατάστασης.²

Η φιλοσοφία της ιστορίας δεν έμεινε στατική στη διάρκεια των Μέσων Χρόνων και της Αναγέννησης, αλλά εξελίχθηκε σταδιακά με τρόπο τέτοιο που να διαμορφώσει ένα νέο ιδεολογικό κλίμα. Με την επίδραση του Χριστιανισμού διαμορφώθηκε στην ιστοριογραφία η τάση κατανομής των ιστορικών γεγονότων σε περιόδους, εκάστη από τις οποίες αποτελεί προπαρασκευή της επομένης, καθώς η ιστορική πορεία αντιμετωπίζεται ως συντελούμενη στη βάση του σχεδίου της Θείας Πρόνοιας. Συνεπώς, ο ιστορικός βίος αντιμετωπίζεται σαν μια συνέχεια. Ο Ευσέβιος, για παράδειγμα, χωρίζει την ιστορία σε έξι περιόδους. Στροφή σημειώνεται με το έργο του πατέρα της Δυτικής εκκλησίας Αυγουστίνου, του αποκαλούμενου Ιερού, ο οποίος γεννήθηκε το 354 και πέθανε το 430μΧ. Το πόνημά του φέρει τον τίτλο «Περί της πολιτείας του Θεού» (De Civitate Dei) και αποτελείται από 22 βιβλία.

Ο Αυγουστίνος χωρίζει την ιστορία σε ιερή και κοσμική. Στην ιερή ιστορία εντάσσονται η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη, στις οποίες περιγράφονται οι

ενέργειες του Θεού, οι οποίες αποκαλύπτουν το σκόπό του για την ιστορία. Οι Γραφές μπορεί να αποτελούν ανθρωπινό δημιούργημα, το οποίο έγινε, όμως, με θεϊκή επίνευση, αφού το Άγιο Πνεύμα καθοδήγησε τους συγγραφείς, ώστε να μπορούν οι άνθρωποι να διαθέτουν ασφαλείς ενδείξεις για τους σκοπούς του Θεού.³ Η ιστορία για τον Αυγουστίνο διέρχεται από τρεις εξελικτικές περιόδους: η πρώτη όπου δεν υπήρχαν νόμοι, η δεύτερη όπου ίσχυε νομοθετικό πλαίσιο, η τρίτη, η εποχή της χάριτος, αρχίζει με την ενανθρώπιση του Κυρίου. Ακολουθώντας πιστά την παράδοση των Γραφών ο Αυγουστίνος προβαίνει στον χωρισμό της ιστορίας σε έξι περιόδους, οι οποίες αντιστοιχούν στις έξι ημέρες της Δημιουργίας. Όπως την έβδομη η μέρα ο Θεός αναπαύθηκε, έτσι και στο στοχασμό του Αυγουστίνου οι άνθρωποι μετά το πέρας της έκτης περιόδου θα περιπέσουν σε ένα αιώνιο Σάββατο, απέχοντας από όλες τις συνήθεις δραστηριότητές τους και αποδεχόμενοι τη μακαριότητα που θα επιφέρει η επάνοδος του Κυρίου στη Γη. Η έβδομη μέρα είναι σαφώς εκτός του ιστορικού χρόνου, καθώς η ιστορία έχει τελειώσει όταν ολοκληρώνεται η έκτη περίοδος. Οι πρώτες πέντε περίοδοι της ανθρωπίνης ιστορίας έχουν ολοκληρωθεί πριν τη σάρκωση του Χριστού, η οποία σηματοδοτεί με τη σειρά της την έναρξη της έκτης περιόδου, την οποία, σύμφωνα με τον Αυγουστίνο, διάγει το ανθρωπινό γένος εφεξής.⁴

Το όραμα του Αυγουστίνου για την έβδομη περίοδο δεν χαρακτηρίζεται από τη χιλιαστική αντίληψη της Αποκάλυψης, κατά την οποία πριν την τελική βασιλεία του Κυρίου θα υπάρξει μια περίοδος διάρκειας χιλίων ετών, όπου Εκείνος θα βασιλέψει με τους Αγίους Του.⁵ Η έβδομη περίοδος, ως εκτός της ιστορίας, οφείλει να είναι ομοιογενής και δεν επιδέχεται περαιτέρω χωρισμούς. Επίσης, δεν δεχόταν την χιλιαστική ερμηνεία του χωρίου όπου ο Απόστολος Πέτρος αναφέρει πως χίλια χρόνια με το Θεό είναι σαν μια μέρα και αντίστροφα. Καθώς στην εποχή του Αυγουστίνου ήταν δημοφιλείς οι χιλιαστικές αναφορές, το χωρίο αυτό είχε εξισωθεί με τη χιλιετή διάρκεια των έξι ιστορικών περιόδων. Η έκτη, μάλιστα, περίοδο μπορούσε να προβλεφθεί στην εξέλιξή της με τη βοήθεια των ιερών κειμένων.⁶

Η οπτική γωνία, όμως, του Αυγουστίνου μετασχηματίστηκε ύστερα από την κατάνληψη της Ρώμης από τους Βησιγότθους το 410 μ.Χ. Η ιστορία, συγκεκριμένα η έκτη περίοδος, άρχισε να αντιμετωπίζεται χωρίς χιλιαστικές αναφορές, ως απλά κοσμική. Επίσης, απομακρύνθηκε από τον ιδεαλισμό που τον

3. St Augustine, "De Civitate Dei", ed. by M. Dods, *The works of Augustine*, Edimburg, 1871, XVIII 40.

4. Ο.π., XXII 30.

5. Απ. Ιωάννης, *Αποκάλυψις*, XX.1-5.

6. Augustine, *Civitate*, XX.7.

Reeves M., *Apocalypse theory and the ends of the world*, ed. M. Bull, Oxford 1995, σελ. 90.

διέκρινε στην αντιμετώπιση του κράτους, συνδέοντας τον εσχατολογικό χαρακτήρα της ιστορίας με τον πλατωνικό κόσμο των ιδεών.

Λίγα χρόνια πριν ο Ευσέβιος Καισαρείας συνέγραψε καθολική ιστορία της ανθρωπότητας με ενιαίο χρονολογικό σύστημα. Η αρχή γινόταν με τον Αβραάμ, του οποίου η γέννηση τοποθετήθηκε το 2016 π.Χ. Ο ιστορικός βίος αντιμετωπίζεται σαν μια συνέχεια. Ο Ευσέβιος χωρίζει την ιστορία σε έξι περιόδους. Η πρώτη αρχίζει με τον Αβραάμ, η δεύτερη με την έξοδο των Εβραίων από την Αίγυπτο, η τρίτη με την άλωση της Τροίας, η τέταρτη με την πρώτη ολυμπιάδα, η πέμπτη με την ανοικοδόμηση του ναού του Σολομώντα και η έκτη με τη γέννηση του Χριστού. Ο Μέγας Κωνσταντίνος αντιμετωπίζεται σαν πραγμάτωση του θεόπνευστου σκοπού της ιστορίας. Η αυτοκρατορία που αυτός δημιούργησε ήταν το εργαλείο του Θεού για τη θεραπεία των συνεπειών της αρχικής αμαρτίας και εντάσσεται στο πλαίσιο της ιερής ιστορίας, όπως και η περίοδος προ της ελεύσεως του Κυρίου. Η καταστροφή της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας συνδέθηκε στο μυαλό των ανθρώπων με το τέλος της ιστορίας, της έκτης περιόδου της συγκεκριμένα. Η οπτική αυτή, που ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής και αποτελούσε και την επίσημη κρατική ιδεολογία, επλήγη ανεπανόρθωτα μετά την κατάλυση του δυτικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.⁷

Ο Αυγουστίνος εκλήθη εκ των πραγμάτων να αντιμετωπίσει αυτή τη δυσαρμονία θεωρίας και πράξης αναιρώντας τη θεωρία του Ευσέβιου. Το θεϊκό σχέδιο δεν είναι δυνατό να εξισωθεί με ένα κράτος, όποιο και αν είναι αυτό, και σε καμιά περίπτωση μια απλή ιστορική καταστροφή δεν μπορεί να σημάνει το τέλος της ιστορίας, το οποίο δεν μπορεί να προβλεφθεί από την ανθρώπινη διάνοια. Ο άνθρωπος είναι σε αδυναμία να προσδιορίσει αν η εξέλιξη της ιστορίας θα είναι θετική ή αρνητική.⁸ Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία απεκδύεται από το θεολογικό της χαρακτήρα, δεν είναι ούτε αρωγός ούτε πολέμιος της πίστης και του σχεδίου του Θεού. Από τη στιγμή που η αυτοκρατορία δεν έχει πια σημασία, η προσοχή του Αυγουστίνου στρέφεται στην πολιτεία του Θεού και την επίγεια πολιτεία. Η πρώτη είναι αυτή των εκλεκτών, οι οποίοι διαβιούν σύμφωνα με το λόγο του Θεού, ενώ η δεύτερη αυτών που θα βασανίζονται αιώνια από το διάβολο. Οι δύο αυτές πολιτείες δεν μπορούν να διακριθούν στην υφιστάμενη πραγματικότητα, παρά μόνο όταν επέλθει ο διαχωρισμός τους με την έσχατη κρίση.⁹ Πυλώνας της πολιτείας του Θεού είναι η αγάπη Του, ενώ η φιλαυτία της επίγειας πολιτείας. Το όραμα του Αυγουστίνου για την ιστορία συντίθεται από τις δύο αυτές πο-

7. Markus R., "Marius Victorinus and Augustine", *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, ed. A. Armstrong, Cambridge University Press 1967, 409-410.

8. Augustine, *Civitate*, XXII, XVIII 52.2, 53.1.

9. Ο.π., I 35.

λιτείες και την έσχατη κρίση. Παρά τις πεποιθήσεις αυτές, ο Αυγουστίνος δεν δίστασε να ταυτίσει την επίγεια πολιτεία με τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, κυρίως εξαιτίας της πολεμικής που ανέπτυξε εναντίον της χριστιανικής θρησκείας. Στην ίδια κατηγορία εντάσσει και την αυτοκρατορία στην οποία διαβιούσε, την αυτοκρατορία που είχε θεμελιώσει ο Μέγας Κωνσταντίνος στηριγμένος στις εντολές του Χριστιανισμού.¹⁰

Στην πολιτεία του Θεού θριαμβεύει η δικαιοσύνη, ενώ, ακολουθώντας το στοχασμό του Κικέρωνα, θεωρεί πως για την ύπαρξη ενός κράτους απαιτείται η συνένωση των πολιτών υπό ένα κοινό δίκαιο και το κοινό όφελος. Τέτοιο κράτος στην ιστορική πορεία της ανθρωπότητας δεν έχει εμφανιστεί. Και σίγουρα στην κατηγορία αυτή δεν ανήκει η ρωμαϊκή αυτοκρατορία.¹¹ Οι άνθρωποι στην επίγεια πολιτεία ενδιαφέρονται για τη συγκέντρωση αγαθών που θα τους επιτρέψει να απολαύσουν την ειρήνη επί γης, ενώ τα μέλη της ουράνιας αποβλέπουν στην αιώνια ειρήνη.¹² Στην πολιτεία του Θεού δεν υπάρχει κόπος ή αδράνεια. Οι άνθρωποι θα απολαμβάνουν την ευταξία που θα διασφαλίζει ο Θεός. Δεν θα υφίσταται απόλυτη ισότητα των μελών της, αλλά αυτό δεν θα επηρεάζει την ομαλή της λειτουργία.¹³ Δεν θα απείχαμε από την αλήθεια ισχυριζόμενοι πως το ιδανικό κράτος δεν είναι εφικτό να πραγματοποιηθεί μέσα στην ιστορία, αλλά πέρα από αυτή. Η διάθεση της φιλοσοφίας της ιστορίας στον Αυγουστίνο είναι σαφώς απαισιόδοξη.¹⁴

Ο Αυγουστίνος κλήθηκε να αντιμετωπίσει και άλλη μια πρόκληση. Ο χριστιανισμός επισήμως δεν αποδεχόταν την κυκλική πορεία του ιστορικού χρόνου, αλλά σε ένα χωρίο του «Εκκλησιαστή» αναφέρεται πως τίποτα καινούργιο δεν υπάρχει κάτω από τον ήλιο. Ο Αυγουστίνος, προκειμένου να μην δικαιωθούν οι θέσεις της στωικής φιλοσοφίας, απήντησε ότι αυτή η ρήση δεν αφορά το σύνολο των γεγονότων, αλλά μόνο φυσικά φαινόμενα όπως πλημμύρες, σεισμοί, λιμοί κ.α. Ποτέ στο μέλλον δεν πρόκειται να επανεμφανιστεί ο Πλάτων για να επανασυγκροτήσει την ακαδημία του. Αν γινόταν αποδεκτό κάτι τέτοιο, το επόμενο βήμα θα ήταν να δεχτούμε πως θα ξαναγεννηθεί και θα μαρτυρήσει ο Χριστός. Ο Χριστός, όμως, πέθανε μια φορά απελευθερώνοντας την ανθρωπότητα από το θάνατο.¹⁵

Περίπου μια χιλιετία αργότερα από τον Ιερό Αυγουστίνο εμφανίζεται στη

10. Coleman J., *A History of Political Thought from Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell, London 2000, σελ. 329-330.

11. Augustine, *Civitate*, II 21.2, XIX 21.1.

12. Ο.π., XIX 14.

13. Ο.π., XXII 30.

14. Reeves M., *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism*, Oxford 1969, σελ. 295.

15. Ο.π., XII.13.

Δύση μια άλλη μορφή, η επίδραση της οποίας στην εξέλιξη των ιδεών είναι τουλάχιστον ισάξια, αν όχι σπουδαιότερη, του Αυγουστίνου. Ο λόγος για τον Άγιο Θωμά Ακινάτη (1225-1274). Το πρώτιστο ενδιαφέρον του δεν υπήρξε η φιλοσοφία της ιστορίας, αλλά από τα κείμενά του είναι σχετικά εύκολο να συναχθούν οι απόψεις του για το θέμα. Τον Ακινάτη απασχόλησαν αρκετά οι ιδέες του Αυγουστίνου για το προπατορικό αμάρτημα και πως αυτό επηρέασε αρνητικά την ανθρώπινη φύση και τις ανθρώπινες κοινωνίες που ακολούθησαν στην εξέλιξη του ιστορικού χρόνου. Βασική του θέση ήταν πως προϊόντος του χρόνου η επίδραση του προπατορικού αμαρτήματος στην ανθρώπινη φύση ενισχυόταν συνεχώς έως την έλευση του Χριστού. Άμεση συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι η αχρήστευση του ενστίκτου του φυσικού νόμου, το οποίο θα μπορούσε να τον οδηγήσει στην ορθοπραξία. Συνεπώς, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη ύπαρξης του γραπτού δικαίου. Παρά όμως την επίδραση του Αυγουστίνου ο Ακινάτης δεν φτάνει να υποστηρίξει ότι η ανθρώπινη φύση είναι ολοκληρωτικά κατεστραμμένη από το προπατορικό αμάρτημα ώστε να χρειάζεται η επιβολή της εξουσίας. Ακόμα και στην ιδανική κοινωνία πρέπει να υπάρχουν νόμοι. Πριν την πτώση οι άνθρωποι επιτελούσαν τις απαραίτητες πράξεις χωρίς να χρειάζονται την χάριν του Θεού, αλλά η χάρις του Θεού χρησίμευε στον Αδάμ για να ιεραρχήσει και προγραμματίσει τις ενέργειές του. Κατόπιν της πτώσης η ανάγκη ύπαρξης μιας εξωτερικής πίεσης κατέστη επιτακτική.¹⁶

Σύμφωνα με τις αρχές του χριστιανισμού στο πλαίσιο της ιστορίας του βασιλείου της χάριτος υπάρχουν δύο εγγενείς κινήσεις, οι οποίες δεν κινούνται παράλληλα, αλλά ενδέχεται να διασταυρωθούν. Η πρώτη είναι ανοδική και οδηγεί στη σωτηρία, ακολουθώντας την οδό που σηματοδότησε ο Θεός. Η άλλη κίνηση είναι καθοδική και καταλήγει στην καταστροφή. Αυτή ακολουθούν όσοι επιλέγουν το δρόμο που υποδεικνύει η κοσμική, εφήμερη εξουσία. Οι δύο αυτές αντίρροπες δυνάμεις είναι που προωθούν την ιστορία. Έως την ενσάρκωση του Χριστού η πορεία που ακολουθούσε η ανθρωπότητα στις πλείστες των περιπτώσεων ήταν η καθοδική. Ο Θεός δεν άφηγε αβοήθητους τους ανθρώπους, αλλά τους παρείχε τα μέσα για να κατορθώσουν να αντιστρέψουν την πορεία φθοράς. Ως τέτοια ο Ακινάτης θεωρεί το Μωσαϊκό νόμο, τις διδασκαλίες των προφητών και τα ιερά μυστήρια. Όλα αυτά αποκάλυπταν σταδιακά στους ανθρώπους το λόγο του Θεού. Η πλήρης αποκάλυψη επήλθε με το κήρυγμα και τη θυσία του Χριστού.¹⁷ Οι άνθρωποι, καθώς μοιράζονται με το Θεό το νου, με τη βοήθεια του μπορούν να επιτύχουν ένα είδος τελειότητας, ενώ ο Αυγουστίνος πίστευε πως

16. Aquinas Thomas, *Summa Theologiae*, ed. T. Gilby et al., London 1964-1980. Ia IIae 109.2.

17. Coleman J., *A History of Political Thought from the Middle Ages to the Renaissance*, Blakwell, London 2000, σελ. 81-115.

μόνο με τη χάρη Του είναι εφικτό στους ανθρώπους να υπερβούν την κατώτερη φύση τους. Όπως είναι προφανές και ο Ακυινάτης πιστεύει σε μια ευθύγραμμη πορεία της ιστορίας, της οποίας η πορεία έως την έλευση του Χριστού στη γη υπήρξε καθοδική. Μετά από τη γέννηση του Χριστού αποκαταστάθηκε η ανθρώπινη φύση και η ανθρωπότητα μπορεί να επιδιώξει την προσέγγιση του θείου με διανοητικά μέσα και το κοινό καλό μέσω του κράτους, το οποίο δεν δαιμονοποιείται από τον Ακυινάτη, όπως από τον Αυγουστίνo. Ο στοχασμός του Ακυινάτη για τη φιλοσοφία της ιστορίας, αν και είναι πλήρως ενταγμένος σε θεολογικό πλαίσιο, σημειώνει μια στροφή, καθώς είναι σαφές πως δεν αντιμετωπίζεται το παρόν απαξιωτικά. Δεν είναι απαραίτητο να περιμένουμε τη Δευτέρα Παρουσία, αλλά η ανθρωπότητα έχει πολλά να κάνει στη φάση που διανύει, η οποία είναι καλύτερη εκείνων πριν τη σάρκωση του Χριστού. Η ανθρωπότητα έχει ήδη μπει σε ένα είδος ανοδικής τροχιάς.

Προς επίρρωση των παραπάνω έρχεται ο στοχασμός του Joachim του Fiore (1135-1202), ο οποίος έζησε λίγα χρόνια πριν τον Ακυινάτη, αλλά οι ιδέες του ήταν πολύ διαδεδομένες. Την εποχή που ζούσε ο Ακυινάτης, και συγκεκριμένα το 1260, ο Joachim του Fiore υποστήριζε ότι η ανθρωπότητα θα εισέλθει στο τρίτο και τελευταίο της στάδιο, μια θεωρία ιδιαίτερα δημοφιλής την εποχή εκείνη. Ο Joachim χώριζε την ιστορία σε τρεις περιόδους. Η πρώτη εκτείνεται από τον Αδάμ έως τον Χριστό, η δεύτερη έως το 1260. Η πρώτη ανήκει στον Πατέρα, η δεύτερη στον Υιό. Η τρίτη, που θα άρχιζε το 1260, θα ανήκε στο Άγιο Πνεύμα και θα ήταν μια εποχή διαφωτισμού. Μια αισιόδοξη προοπτική που δεν είναι συναφής προς τον απαισιόδοξο χαρακτήρα της σκέψης του Αυγουστίνου.¹⁸ Απλά, ο Joachim φοβόταν πως στο στάδιο της μετάβασης από την μια εποχή στην άλλη, ελλοχεύει ο κίνδυνος να ανακύψουν μεγάλες καταστροφές, ακόμα και να γεννηθεί ο Αντίχριστος, ο οποίος θα συντριβεί μόλις κυριαρχήσει το Άγιο Πνεύμα.¹⁹ Από τη στιγμή αυτή και ύστερα η εκκλησία θα επανέλθει στην αγνότητά της, θα καταλυθεί η διαφθορά της παπικής εκκλησίας και θα επικρατήσει η ειρήνη. Βέβαια, επειδή ο στοχασμός του Joachim είναι απόλυτα ενταγμένος μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο και όχι εκτός της ιστορίας, όπως ένα μέρος της θεώρησης του Αυγουστίνου, προαναγγέλλει και την ύπαρξη προβλημάτων που θα ανακύψουν στην πορεία και αφορούν σε διώξεις του χριστιανισμού από εχθρούς της πίστης, οι οποίοι προφανώς δεν θα πάντουν να υπάρχουν μέσα σε μια ιστορική, ανθρώπινη κοινωνία. Η ευημερία είναι, συνεπώς, κατορθωτή στο μέλλον, εντός της ιστορίας και όχι εκτός αυτής.²⁰ Η αισιόδοξη

18. Reeves, *Influence*, σελ. 295.

19. Mc Ginn B., *Visions of the End: Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*, Columbia University Press, NY 1979, σελ. 128.

20. Mc Ginn B., *Apocalypticism in the Western Tradition*, Norfolk 1994, III σελ. 279.

αυτή νότα θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για την εξέλιξη της φιλοσοφίας της ιστορίας.

Στη διάρκεια της Αναγέννησης η φιλοσοφία της ιστορίας γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής και είναι πολλοί εκείνοι που ασχολούνται με αυτόν τον τομέα του επιστητού. Η επαφή με τα κλασσικά γράμματα και η αναανεωμένη οπτική των μελετητών ώθησε στη διατύπωση απόψεων που διέφεραν των προαναφερθέντων. Ο Μεσαίωνας απαξιώνεται στη συνείδηση των ανθρωπιστών και η περίοδος τους εμφανίζεται ως η αναβίωση του μεγαλείου της αρχαιότητας μετά από ένα διάλειμμα που διήρκεσε πάνω από χίλια έτη. Ο πρώτος που επανέφερε στον προσκήνιο απόψεις για την κυκλική πορεία της ιστορίας είναι ο Giovanni Villani (περ.1277-1348), ο οποίος στο χρονικό που έγραψε με αντικείμενο την ιστορία της Φλωρεντίας κάνει λόγο για την αλληλοδιαδοχή της επιτυχίας με την υπεροψία στην ιστορία, η οποία επιφέρει με τη σειρά της την αμαρτία, νομοτελειακό αποτέλεσμα της οποίας είναι η καταστροφή, ώστε να επαναρχίσει η πορεία της ιστορίας. Ο Villani πρέπει να είχε διαβάσει το κείμενο του Πολύβιου στα ελληνικά, καθώς η λατινική του μετάφραση δεν ήταν διαθέσιμη πριν το 1473.²¹ Ο Coluccio Salutati, επίσης, είχε πλήρη συνείδηση των περιοδικών κύκλων στη φύση.

Η φιλοσοφία της ιστορίας του Μακιαβέλι (1469-1527) υιοθετεί την κυκλική αντίληψη, η οποία έχει τις ρίζες της στην ελληνική αρχαιότητα και αρνείται την αντίληψη για την ευθύγραμμη ιστορική πορεία που προέβαλε η χριστιανική κοσμοθεωρία. Η θεωρία για τους κύκλους είχε από την αρχαιότητα λάβει δύο μορφές. Η πρώτη αφορούσε σε κοσμικούς κύκλους και η άλλη σε κύκλους που αφορούσαν μόνο στα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα επί Γης. Ο Μακιαβέλι φαίνεται να έχει επηρεαστεί άμεσα από το έργο του Πολύβιου, ο οποίος υποστήριζε πως μέσα στον κύκλο της ιστορίας το ένα πολίτευμα διαδέχεται το άλλο, με αρχή τη μοναρχία, η οποία μεταπίπτει σε βασιλεία, η βασιλεία σε τυραννίδα, η τυραννίδα σε αριστοκρατία, η αριστοκρατία σε ολιγαρχία, η ολιγαρχία σε δημοκρατία, την οποία ακολουθεί η οχλοκρατία για να επανέλθουμε τελικά στη μοναρχία και να ανοίξει ένας νέος κύκλος. Από την ατέλεια των πολιτευμάτων αυτών προκύπτει το μικτό πολίτευμα, το οποίο εξασφαλίζει τη σταθερότητα. Οι κύκλοι αυτοί είναι αυτοτελείς μεταξύ τους. Ο Πολύβιος είχε την ισχυρή πίστη ότι κάποτε θα λάβει χώρα μια βιβλικού μεγέθους καταστροφή, η οποία θα οδηγήσει τα πράγματα στο λίκνο τους. Ο κύκλος της ιστορίας, η εναλλαγή των κύκλων και η ροή τους βρίσκονται εκτός του ελέγχου των ανθρώπων.²² Η θεωρία αυτή

21. Green L., "Historical Interpretations in Fourteenth Century Florentine Chronicles", *Journal of the History of Ideas*, 28.2, (April-June 1967), σελ. 161-178.

22. Πολύβιος, *Ιστορία*, VI.4.12-13, VI.9.10-11.

Στέιρης Γεώργιος, *Η θεωρία του Niccolo Machiavelli για την ηθική και το νόμο*, Σάκκουλας, Αθήνα 2003, σελ. 105-109.

επηρέασε καταλυτικά τη Δυτική Αναγέννηση.²³ Τέλος, και οι στωικοί φιλόσοφοι υποστήριζαν πως όλα τα γεγονότα του ανθρώπινου βίου θα επαναλαμβάνονται επ' άπειρον και ομοιοτρόπως.²⁴

Η πίστη στην περιοδικότητα των ιστορικών περιόδων είχε υποστηριχθεί και από το Θουκυδίδη, ο οποίος πίστευε ακράδαντα ότι η ανθρώπινη φύση παραμένει σταθερή στην πορεία των αιώνων. Το γεγονός αυτό καθιστά την ιστορία επαναληπτική και προβλέψιμη. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως "...γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ" και "των μελλόντων πότε αὐθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων και παραπλησίαν ἐσεσθαι".²⁵ Σίγουρα δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός πως και ο Μακιαβέλι έχει την ίδια αντίληψη, γεγονός που αποδεικνύει ότι η φιλοσοφία της ιστορίας του Μακιαβέλι εμφορείται πρωτίστως από τον στοχασμό της κλασσικής ελληνικής αρχαιότητας και όχι από την χριστιανική κοσμοαντίληψη. Δεν θα έπρεπε να φτάσουμε όμως στη διατύπωση υπερβολών, όπως ότι ο Μακιαβέλι αντιγράφει τον Πολύβιο ή τον Θουκυδίδη.

Ο Μακιαβέλι εμπνέεται από τον Πολύβιο, αλλά μετασχηματίζει τη θεωρία του, κυρίως στον τρόπο με τον οποίο εκτυλίσσεται ο κύκλος, με σκοπό να ξεπεράσει κάποιες από τις θεμελιώδεις αντιφάσεις του συστήματος του Πολυβίου. Χαρακτηριστικότερη όλων είναι η εμφάνιση του μικτού πολιτεύματος, το οποίο θεωρεί ο Πολύβιος ως το ιδανικό. Αυτό όμως δεν εντάσσεται μέσα στον κύκλο, φθείρεται, αν και είναι το ιδανικό. Η καινοτομία του Μακιαβέλι είναι πως θεωρεί ότι ο κύκλος δεν ολοκληρώνεται γιατί εσωτερικές διχόνοιες επιφέρουν την υποδούλωση της πόλης σε κάποιον εξωτερικό εχθρό, χωρίς να χρειάζεται κάποια φυσική καταστροφή. Η λογική του Μακιαβέλι προς αυτή την πραγματικότητα δεν είναι μοιρολατρική, αλλά έχει την ακλόνητη πεποίθηση ότι η *virtu* μπορεί να αναστείλει την εξέλιξη του κύκλου ετεροχρονίζοντάς την, ώστε να υπάρξει το περιθώριο να εδραιωθεί το μικτό πολίτευμα. Δεν είναι λίγοι οι μελετητές που έχουν την άποψη ότι η εμπλοκή από τον Μακιαβέλι στην λειτουργία του κύκλου παραγόντων όπως η τύχη και το caso (συγκυρία) ανατρέπει την ιδέα μιας μηχανιστικής πορείας της ιστορίας και αποδομεί το σύστημα του Πολυβίου.²⁶

Η άποψη αυτή δεν μπορεί να απορριφθεί ως εντελώς αστήρικτη. Ο Μακιαβέλι δεν αντιμετωπίζει την τύχη και τη συγκυρία μεμονωμένα, αλλά τις εντάσσει απόλυτα μέσα στο πλαίσιο ενός κόσμου που λειτουργεί με κανονικότητα στη γε-

23. Γεωργούλης, *Φιλοσοφία*, σελ. 40, 58-59.

24. Κονδύλης Παναγιώτης, *Έργα, Κάλβος*, Αθήνα 1984, τ.1, σελ. 47-48.

Γεωργούλης, *Φιλοσοφία Ιστορίας*, σελ. 62-63.

Νούτσος Παναγιώτης, *Machiavelli, Πολιτικός Σχεδιασμός και Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Δαίδαλος, Αθήνα 2001 (β' έκδοση) σελ. 100-107.

25. Γεωργούλης, *Φιλοσοφία*, σελ. 52-53.

26. Κονδύλης, *Μακιαβέλι*, τ.1, σελ. 48-51.

νική του έννοια, αλλά όχι μηχανιστικά. Ο Μακιαβέλι δεν θα μπορούσε να δεχτεί πως μέσα στην εκδίπλωση της ιστορίας όλα είναι νομοτελειακά καθορισμένα. Οι δύο παράγοντες που εισάγει προσδίδουν ένα δυναμισμό στην ιστορία, αλλά η επίδρασή τους μπορεί να είναι ελεγχόμενη. Η ενδελεχής μελέτη της ιστορίας προσφέρει τη δυνατότητα πρόβλεψης των εξελίξεων ώστε να αντιμετωπιστούν οι έκτακτες περιστάσεις. Δεν πρέπει όμως να φτάσουμε να πιστέψουμε ότι με τον τρόπο αυτό χάνεται η ουσία των εννοιών αυτών, οι οποίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την έννοια του απρόβλεπτου και του ακανόνιστου. Γιατί οι συμβουλές του Μακιαβέλι δεν ανάγονται σε κανόνες, αλλά παραμένουν στο επίπεδο των εμπειρικών διαπιστώσεων και συμβουλών, χωρίς να εξασφαλίζουν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικότερη όλων είναι η περίπτωση του Καίσαρα Βοργία. Αυτός με συστηματική μελέτη και λογική επεξεργασία προσπάθησε να συλλάβει και να καθορίσει την πορεία του ιστορικού βίου. Ο Μακιαβέλι θεωρεί πως έκανε τα πάντα που θα μπορούσε να κάνει κάποιος άνθρωπος, ώστε να έχει έτοιμες τις λύσεις για όλα τα ενδεχόμενα. Τελικά, όμως, συνέβη το απρόβλεπτο, η σοβαρή ασθένεια του πάπα, η οποία αρκούσε για την ανατροπή όλων των σχεδίων του. Ο Μακιαβέλι αναφέρεται στο γενικό πλαίσιο όταν υποστηρίζει πως "οι άνθρωποι πάντοτε γεννιούνται, ζουν και πεθαίνουν με τον ίδιο τρόπο" και δεν εξατομικεύει στην κάθε περίπτωση.²⁷

Η τεκμηρίωση που επιχειρεί ο Μακιαβέλι στις απόψεις αυτές στηρίζεται σε εμπειρικά δεδομένα περισσότερο, παρά σε λογική επαγωγή. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι "αφού όλες οι ανθρώπινες υποθέσεις είναι σε συνεχή κίνηση και δεν μπορούν να παραμείνουν σταθερές, πρέπει είτε να ακμάσουν είτε να παρακμάσουν, και η λογική δεν σε οδηγεί πάντοτε σε όσα σε οδηγεί η ανάγκη...".²⁸ Σε ένα δεύτερο, όμως, επίπεδο "ο κόσμος ήταν πάντα στην ίδια κατάσταση, και παρότι πάντα υπήρχε τόσο καλό όσο και κακό σ' αυτόν, αυτό το καλό και το κακό ποικίλλουν από επαρχία σε επαρχία".²⁹ Η ιστορία εξελίσσεται εν τέλει με ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο τρόπο, ο οποίος δεν δίνει την ευκαιρία στους ανθρώπους να κατανοήσουν πλήρως αυτή την πορεία.

Μια σύντομη αναφορά του Μακιαβέλι σε ένα από τα κείμενά του αποκαλύπτει και μια άλλη παράμετρο της σκέψης του, η οποία πρέπει να συνυπολογιστεί στη μελέτη της φιλοσοφίας της ιστορίας. Η κυκλική πορεία του κόσμου δεν αποκτά τον χαρακτήρα νομοτέλειας, μιας και σε κάποιες περιπτώσεις η πορεία από την ακμή στην παρακμή μπορεί να μην εξελιχθεί με κανονικότητα, αλλά

27. Machiavelli Niccolo, "Discourses on Livy", *Machiavelli, The Chief Works and Others*, (translator Allan Gilbert), Duke University Press, Durham and London 1989, vol.1, I.11.

28. Ο.π., I.6.

29. Ο.π., II. Preface.

από κάποια "ασυνήθιστη δύναμη" μια επαρχία να παραμείνει καθηλωμένη σε κατάσταση παρακμής.³⁰ Στις «Φλωρεντινές Ιστορίες» παρουσιάζει και μια κίνηση της ιστορίας παρόμοια με αυτή του εκκρεμούς, όπου η ιστορία κινείται ανάμεσα σε δύο ακραία σημεία που σηματοδοτούνται από την τάξη στην αταξία, από την άνοδο στην κάθοδο, από το καλό στο κακό.³¹

Παρά το προαναφερθέν θεωρητικό σχήμα ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος που ο Μακιαβέλι παρουσιάζει την εξέλιξη της ανθρώπινης ιστορίας μέσα στο πλαίσιο ενός κύκλου, και συγκεκριμένα αυτού που διάγει η ανθρωπότητα στην παρούσα φάση. Ακλόνητη πεποίθησή του είναι πως ο κόσμος δεν αλλάζει από εποχή σε εποχή, αλλά στην ουσία η ποσότητα του καλού και του κακού στον κόσμο αυτό παραμένει πάντοτε η ίδια. Εκείνο που αλλάζει είναι η ποσοτική της κατάταξη, ώστε να περνάμε από περιόδους ακμής σε περιόδους παρακμής. Η πρώτη περίοδος ακμής ταυτίζεται με το βασίλειο των Ασσυρίων, η δεύτερη με αυτό των Μήδων, η τρίτη με το βασίλειο των Περσών και η τέταρτη με τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Από τη στιγμή που καταλύθηκε η αυτοκρατορία αυτή ο Μακιαβέλι εκτιμά πως η ανθρωπότητα εισήλθε σε μια φάση παρακμής, καθώς δεν έγινε πάλι κατορθωτό να συγκεντρωθεί το καλό σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Αντίθετα, διασκορπίστηκε σε μια πληθώρα βασιλείων, όπως αυτό των Τούρκων, των Σαρακηνών, των Γάλλων και των Γερμανών. Ακόμα και η πιο αισιόδοξη προοπτική του Μακιαβέλι, αυτή του να ενώθει η Ιταλία σε ένα ενιαίο κράτος και να διεκδικήσει με δυναμισμό το ρόλο της στο παγκόσμιο σκηνικό, δεν φτάνει στο επίπεδο των παλαιών και δοξασμένων εποχών της ανθρωπότητας. Άρα μέσα στο πλαίσιο του υφιστάμενου κύκλου η πορεία της ανθρωπότητας είναι μάλλον παρακμιακή, ιδίως σε σχέση με τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, η οποία στα μάτια του Μακιαβέλι φαντάζει ως το αξεπέραστο πρότυπο, το οποίο οφείλουν να μιμηθούν τα κράτη της εποχής του, ώστε να κατορθώσουν να προσεγγίσουν, έστω και σε ένα βαθμό, το μεγαλείο εκείνο.³²

Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως ο Μακιαβέλι ανοίγει ένα νέο δρόμο στη θεώρηση της ιστορίας, απελευθερωμένο από θρησκευτικές παραμέτρους, αναζητώντας την έμπνευσή του όχι στους πατέρες της δυτικής εκκλησίας, αλλά στους στοχαστές της αρχαιότητας. Ένα δρόμο που η σημασία δίδεται στη λογική ανάλυση και όχι στη μοιρολατρία και το φόβο. Εκείνο που απομένει να εξεταστεί είναι κατά πόσο η ατραπός που ακολούθησε ο Μακιαβέλι βρήκε και άλλους

30. Machiavelli Niccolo, *Florentine Histories*, (trans. H. Mansfield), Princeton University Press, New Jersey 1988 και *Florentine History, Machiavelli, The Chief works and others*, (trans. A. Gilbert), V.1.

31. Κονδύλης, Μακιαβέλι, τ.1, σελ. 51-52.

32. Machiavelli, *Discourses*, II. Preface.

πρόθυμους να τη διασχίσουν. Στην ουσία, πόσο μπόρεσαν άλλοι στοχαστές στην Αναγέννηση να εκμεταλλευτούν τις ιδέες του.

Ο συμπατριώτης του και σύγχρονός του Francesco Guicciardini (1483-1540) συμπαράτάχθηκε με το Μακιαβέλι. Η βασιική του πεποίθηση είναι πως τα ιστορικά γεγονότα επαναλαμβάνονται αέναα. Ο κόσμος είχε και θα έχει πάντοτε την ίδια μορφή. Όσα συνέβησαν στο παρελθόν θα επαναληφθούν και στο μέλλον. Ο στοχασμός του όμως είναι σαφώς πεσιμιστικός, καθώς αποδίδει τεράστια σημασία στην τύχη.³³ Δεν δέχεται όμως πως η ιστορία διαθέτει διδακτικό χαρακτήρα, καθώς ο Guicciardini δεν διακρίνει σε αυτήν απόλυτους νόμους και σχήματα με πρακτική αναφορά στον παρόν.

Το κίνημα του Λουθηρανισμού ξέσπασε περίπου την εποχή που ο Μακιαβέλι έγραφε τα κείμενά του. Παρά τούτα οι πνευματικοί του εκπρόσωποι κινήθηκαν με διαφορετική λογική επαναφέροντας στο προσκήνιο το σχήμα του Αυγουστίνου για την εξέλιξη της ιστορίας.³⁴ Ήδη από το τέλος της αρχαιότητας είχε επισημανθεί η δυσαρμονία της χριστιανικής θρησκείας προς τη θεωρία της κυκλικής πορείας του ιστορικού χρόνου. Μια αντίληψη σαν και αυτή αντέκρουε το βασικό δόγμα της εκκλησίας για την ελεύθερη βούληση. Σε περίπτωση που γίνει αποδεκτό πως όλα επαναλαμβάνονται μηχανικά επ' άπειρον, τα ίδια πρόσωπα θα διέπρατταν τις ίδιες πράξεις, χωρίς αυτό να αποτελεί συνειδητή δράση. Την άποψη αυτή είχε πρώτος εκφράσει ο Ωριγένης, ο οποίος ειρωνικά παρατηρούσε πως όταν τα αστρικά σώματα επανέλθουν στο ίδιο σημείο που βρίσκονταν όταν γεννήθηκε ο Σωκράτης, αυτός θα έπρεπε να ξαναγεννηθεί, να υποστεί τις ίδιες κατηγορίες και να καταδικαστεί!³⁵ Ο Juan Luis Vives (1492-1540) επανέφερε στο προσκήνιο την αντίληψη πως η ιστορία θα καταλήξει σε μια έσχατη κρίση, ανάλογη αυτής που περιγράφει ο Αυγουστίνος, αν και υπήρξε φανατικός αντίπαλος της σχολαστικής φιλοσοφίας και είχε επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις ιδέες του έξοχου ανθρωπιστή Lorenzo Valla. Ο περίπου σύγχρονός του Charles de Bovelles (1479-1567) θεωρούσε την ιστορία ως εκδίπλωση της βούλησης του Θεού. Και αυτός χώριζε την ιστορία σε έξι περιόδους, όπως ο Αυγουστίνος, οι

33. Guicciardini F., *Ricordi*, ed. R. Spongano, Florence 1951, σελ. 87.

Phillips M., *Francesco Guicciardini: The Historian's Craft*, Manchester 1977.

του ιδίου, "The disenchanted witness: participation and alienation in Florentine historiography", *Journal of the History of Ideas* 44, σελ. 191-206.

34. Polman P., *L' Element historique dans la controverse religieuse du XVI siecle*, Gembloux 1933.

35. Origen, "De principiis", II.3.5, *Patrologia Graeca* v.XI, c.192, Edinburgh 1871, σελ. 84.

του ιδίου, "Contra Celsum", V.20, *Patrologia Graeca*, v. XI, c.1213, 1216, Edinburgh, 1872.

οποίες προετοιμάζουν την έβδομη που θα ακολουθήσει και η οποία τίθεται εκτός ιστορίας.

Ο περισσότερο προβεβλημένος από τους λουθηρανούς φιλοσόφους της ιστορίας υπήρξε ο Johann Sleidan (1507-1556), ο οποίος ήταν και επίσημος ιστοριογράφος του κινήματος. Αυτός, στο έργο του "De quattuor summis imperiis", χώριζε την ιστορία σε τέσσερις μεγάλες αυτοκρατορίες, απόκορύφωμα των οποίων ήταν αυτή του Καρόλου Ε', στο πλαίσιο της οποίας μεγαλούργησε η προσωπικότητα του Λούθηρου. Στόχος του Sleidan ήταν να υποστηρίξει τις πολιτικές βλέψεις του Καρόλου Ε', εμφανίζοντάς τον ως διάδοχο της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Έπειτα από την αυτοκρατορία του δεν ήταν δυνατόν να ιδρυθεί άλλη. Στο έργο του Sleidan είναι ευδιάκριτη η προσπάθεια να συνδυαστούν αρμονικά στοιχεία ιερατικά, κοσμικά, προφητικά και χιλιαστικά, με σκοπό να προαχθεί η δόξα του Θεού. Το περίεργο και ετερόκλητο αυτό συμπύλημα είχαν αποδεχθεί ανοιχτά οι Λούθηρος, Καλβίνος και Μελάγχθων, οι ηγετικές δηλαδή μορφές του κινήματος.³⁶ Δεν ήταν λίγοι, όμως, οι εκπρόσωποι του κινήματος που αποκαλούσαν το 17^ο σαν την εποχή του σιδήρου, σύμφωνα με το όραμα του Δανιήλ.

Τη γραμμή του Μακιαβέλι ακολούθησε και προήγαγε ο Jean Bodin (1529-1596) στο έργο του "Methodus ad facilem historiarum cognitionem". Ο Bodin απορρίπτει τη θεωρία των τεσσάρων μοναρχιών, οι οποίες συγκροτούν την παγκόσμια ιστορία. Τη θεωρία αυτή είχε επεξεργαστεί ο Sleidan. Ο Bodin πιστεύει πως καθήκον του είναι να στραφεί στη μελέτη της πολιτειακής οργάνωσης των δημοκρατιών, ώστε να ανακαλύψει το μυστικό της ιστορικής επιστήμης. Οι θεωρίες για τις τέσσερις μοναρχίες και τις τέσσερις χρυσές εποχές πρέπει να τεθούν στον κάλαθο των αχρήστων.³⁷ Η βάση της αντίληψης του Bodin είναι παρόμοια με αυτή του Μακιαβέλι, καθώς φαίνεται να εμπνέεται από την κυκλική θεωρία για την ακμή και παρακμή των κρατικών σχηματισμών.³⁸ Παρά ταύτα τον διακρίνει μια αισιοδοξία, καθώς υποστήριζε ότι στην εποχή του με τη συντελεσθείσα επιστημονική πρόοδο η ανθρωπότητα βιώνει τη χρυσή της εποχή και όχι μόνο στο απώτατο παρελθόν, όπως πίστευαν οι περισσότεροι στοχαστές στους προηγούμενους αιώνες. Δεν θεωρεί, δηλαδή, πιθανή μια οπισθοδρόμηση.

Συγκεκριμένα, ο Bodin παραδέχεται την ύπαρξη περιόδων ακμής και παρακμής στην ανθρώπινη ιστορία. Στην εναλλαγή τους διακρίνεται μια καινο-

36. Huppert G., *The Idea of Perfect History*, Urbana 1970.

Kelley D., "Johann Sleidan and the origin of the profession of history", *Journal of Modern History* 52, σελ. 573-598.

37. Bodin J., *Le methode de l'histoire*, trad. P. Mesnard, Paris 1941, σελ. 44.

38. Copleston F., *A History of Philosophy: volume III: Late Medieval and Renaissance Philosophy*, NY 1963, σελ. 325.

νικότητα. Η αρχή γίνεται από μια χρυσή εποχή η οποία διήρκεσε έως και την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, για να εκφυλιστεί σε ένα καθεστώς πλήρες προκαταλήψεων στη συνέχεια. Η ιστορία είναι μια ανοδική πορεία, όπου μέτρο σύγκρισης του παρόντος αποτελούν τα επιτεύγματα του παρελθόντος. Η ιστορία παρουσιάζεται σαν μια γενική πρόοδος που αποκαλύπτει μια κατεύθυνση αισιοδοξίας. Η εποχή που βιώνει δεν υστερεί, τουλάχιστο, σε τίποτα από το παρελθόν.³⁹ Δίκαια, λοιπόν θα θεωρηθεί ο προάγγελος, αν όχι ο εμπνευστής της ιδέας της πρόοδου. Για αυτό ο Bodin κατά κάποιο τρόπο απορεί που αξιολογείται στοχαστές όπως ο Λούθηρος, ο Sleidan, ο Μελάγχθων, ο Lucidus, ο Funk, ο Onuphre αποδέχονται τις παλαιές αντιλήψεις, χωρίς να επιθυμεί να κατηγορήσει ευθέως τον προφήτη Δανιήλ, στο όραμα του οποίου είχε στηριχθεί η θεωρία για τις τέσσερις αυτοκρατορίες.

Συγκεκριμένα, στο βιβλίο του Δανιήλ μας παραδίδεται η διήγηση του ονείρου του βασιλιά της Βαβυλώνας Ναβουχοδονόσορ. Αυτός, στο δεύτερο έτος της βασιλείας του, ξύπνησε έντρομος από ένα όνειρο που δεν έβρισκε τρόπο να ανακαλέσει στη μνήμη του. Αποφάσισε λοιπόν να καλέσει τους μάγους και τους μάντεις από όλη την επικράτεια του και απαίτησε να τον βοηθήσουν να θυμηθεί όσα είδε και κατόπιν να του ερμηνεύσουν το περιεχόμενο του ονείρου. Όταν αναφάνηκε η αδυναμία τους να ανταποκριθούν στο αίτημα του Ναβουχοδονόσορα, αυτός διέταξε να φονευθούν στο σύνολό τους. Τότε εμφανίστηκε στον βασιλιά ο Δανιήλ, ο οποίος όχι μόνο υπέμνησε, αλλά και ερμήνευσε το όνειρο του βασιλιά. Ο Ναβουχοδονόσορ είχε δει μια τεράστια και φοβερή ανθρωπομορφική εικόνα, η οποία διέθετε χρυσή κεφαλή. Το στήθος, οι βραχιόνες και τα χέρια ήταν από άργυρο, η κοιλιά και οι μηροί από χαλκό, και τέλος οι κνήμες από σίδηρο και όστρακο. Τότε ένας βράχος που αποκόπηκε από ένα παρακείμενο βουνό συνέτριψε την εικόνα και πάραυτα μεταβλήθηκε και αυτός σε βουνό. Ο Δανιήλ εξήγησε στο Ναβουχοδονόσορ πως η χρυσή κεφαλή δήλωνε τη βαβυλωνιακή βασιλεία, την οποία θα διαδεχθεί μια δεύτερη, μικρότερης αξίας, η αργυρή βασιλεία. Τρίτη κατά σειρά θα είναι η χάλκινη βασιλεία και τέταρτη η σιδηρά. Ο βράχος που κατέπεσε από το βουνό δηλώνει ότι είναι θέλημα κυρίου να υπάρξει μια πέμπτη βασιλεία, η οποία θα συντρίψει τη σιδηρά και θα εξουσιάζει πάνω στη γη στην αιωνιότητα.

Στο ίδιο έργο γίνεται αναφορά και σε άλλο όραμα, το οποίο είδε ο προφήτης Δανιήλ. Ο Δανιήλ οραματίστηκε πως ήταν νύκτα και οι τέσσερις άνεμοι του ουρανού φυσούσαν στη μεγάλη θάλασσα, από την οποία αναδύονταν τέσσερα θηρία. Το πρώτο έμοιαζε με λέαινα και είχε φτερά αετού. Το δεύτερο είχε τη μορφή αρκούδας, το τρίτο λεοπάρδαλης, ενώ το τέταρτο δεν ομοίαζε με κανένα. Μετά εμφανίστηκαν θρόνοι. Σε έναν από αυτούς, ο οποίος αποτελείτο από φλόγα, κα-

39. Bury J., *The idea of progress: an inquiry into its origin and growth*, NY 1932, σελ. 37-44.

θόταν ο Παλαιός των Ημερών. Μέσα από τα σύννεφα κατέφθασε και ο Υιός του Ανθρώπου, ο οποίος πήρε όλη την εξουσία από τον Παλαιό των Ημερών, αφού σε Εκείνον «εδόθη η αρχή και η τιμή και η βασιλεία, και πάντες οι λαοί, φυλαί, γλώσσαι αυτά δουλεύουσιν. Η εξουσία αυτού εξουσία αιώνιος, ήτις ου παρελεύσεται και η βασιλεία αυτού ου παρελεύσεται». Προφανώς τα τέσσερα θηρία αντιστοιχούν στις τέσσερις βασιλείες. Στη χρυσή βασιλεία η λέαινα, στην αργυρή η αρκούδα, στη χάλκινη η λεοπάρδαλη και στη σιδηρά το τέταρτο θηρίο. Στο βράχο αντιστοιχεί ο Υιός του Ανθρώπου. Ο Δανιήλ ταυτίζει μόνο τη χρυσή βασιλεία με την περίοδο του βαβυλωνιακού κράτους, ενώ δεν παρέχει καμιά εξήγηση για τις άλλες τρεις που θα προηγηθούν της τελικής ελεύσεως του Κυρίου.⁴⁰

Ο επίσκοπος και μάρτυρας Ιππόλυτος, τον 3^ο αι μΧ, στο έργο του «Περί συντελείας του κόσμου και περί του αντιχρίστου εις την Δευτέραν Παρουσία του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού», θεωρεί πως η αργυρή βασιλεία συμβολίζει την περσική κυριαρχία, η χάλκινη τη μακεδονική και η σιδηρά εκείνη των Ρωμαίων. Με την ερμηνεία αυτή συμφώνησε τον αμέσως επόμενο αιώνα και ο Ευσέβιος ο Παμφίλου. Την ερμηνεία του οράματος συμπλήρωσε ο Ιερώνυμος, ο οποίος υπεστήριξε πως οι άνεμοι που δέρνουν αλύπητα τη θάλασσα αναφέρονται στη διασπορά των εθνών από τους αγέλους. Ο παλαιός των Ημερών είναι ο Αντίχριστος, ο οποίος θα βασιλεύσει στο τέλος αυτού του κόσμου, οπότε και θα έλθει ο Υιός του Ανθρώπου, θα συμβεί δηλαδή η Δευτέρα Παρουσία.

Οι ενστάσεις του Bodin δεν αφορούν στο όραμα του Δανιήλ, αλλά στο πως τόσο σκοτεινά και δυσνόητα λόγια μπόρεσαν κάποιοι να τα ερμηνεύσουν και να συνάγουν ολόκληρες θεωρίες, τις οποίες απαιτούν από τους άλλους να τις πιστέψουν. Ο Bodin δείχνει να έχει απόλυτη συναίσθηση της διαφοράς μεταξύ ερμηνείας και πίστης σε μια απόλυτη αλήθεια. Δεν μπορεί να κατανοήσει πως με λογικό τρόπο συνδέονται τα θηρία με τις ιστορικές περιόδους. Διατυπώνει, μάλιστα, το ερώτημα γιατί να εντάσσεται η Αγία Γερμανική αυτοκρατορία στην ερμηνεία του οράματος από τον Sleidan. Η δηκτική απάντηση που δίνει ο Bodin είναι πως το γεγονός της γέννησης του λουθηρανισμού στη Γερμανία ώθησε τους συγγραφείς αυτούς να θέλουν να επαινέσουν τη χώρα τους.⁴¹

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι παρά την κριτική αυτή ο Bodin ολισθαίνει σε μια μυστικιστική αντίληψη για την πορεία της ιστορίας, η οποία σε καμιά περίπτωση δεν συνάδει με το περιεχόμενο του υπόλοιπου κειμένου. Ειδικότερα, υποστηρίζει πως η εξέλιξη των ιστορικών προσώπων και, προφανώς, των ιστορικών περιόδων, καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από αριθμητικές αναλογίες. Ο αριθμός έξι επηρεάζει τις γυναίκες και ο επτά τους άνδρες. Τα έτη που είναι πολλαπλάσια αυτών των δύο με το επτά και το εννέα είναι επικίνδυνα

40. Δανιήλ, 7:1-8:27.

41. Bodin, *Methode*, σελ. 287-288.

για την εκδήλωση ασθeneιών και οποιονδήποτε άλλων κακών. Η ανθρωπότητα κάθε επτά χρόνια κάνει ένα αποφασιστικό βήμα, περνά σε μια νέα φάση. Όλες οι επαναστάσεις και οι σημαντικές τομές στην ιστορία γίνονται σε πολλαπλάσια του εννέα και του επτά.⁴²

Γενικότερα, θα λέγαμε ότι η ιστορία για τον Bodin χωρίζεται σε αυτή που έχει ως αντικείμενό της τον άνθρωπο και αναφέρεται σε αυτόν, στη φυσική και στην ιερή που αναφέρεται στο συγγραφέα της. Η ανθρώπινη ιστορία μελετά τις πράξεις των ανθρώπων μέσα στο πλαίσιο της κοινωνίας, η φυσική τις αιτιώδεις σχέσεις μέσα στη φύση και συνάγει την προοδευτική τους πορεία με βάση τις πρώτες αρχές. Η θρησκευτική ασχολείται με την αποκάλυψη του Θεού. Ως επιστήμη ο Bodin θεωρεί μόνο τη φυσική ιστορία.⁴³

Την ίδια περίπου εποχή με τον Bodin εμφανίζεται μια άλλη γενιά ιστορικών με πρωτεργάτες τους Claude Seyssel (περ.1450-1520) και Bernard de Haillan (1535-1610), οι οποίοι δεν εντάσσονται στο ρεύμα της κυκλικής θεώρησης της ιστορίας, αλλά χωρίς να ανήκουν με ένταση σε κάποιο θρησκευτικό ρεύμα, επανέρχονται σε θεωρίες γραμμικής εξέλιξης του ιστορικού χρόνου με τον χωρισμό της ιστορίας σε περιόδους. Η φιλοσοφία της ιστορίας επανέρχεται σε φόρμες παραπλήσιες με εκείνες του Αυγουστίνου, χωρίς αναγκαστικά να οπισθοδρομεί, αφού διαμορφώνεται και εξελίσσεται σε πρωτόλεια μορφή η έννοια της πρόοδου. Μετά τον Bodin και ο Louis Le Roy (1510-1577) διακηρύσσει ότι το μέλλον δεν θα επιφέρει μια καταστροφή, αλλά αντικρίζεται με αισιοδοξία, καθώς η επιστημονική πρόοδος θα γίνει γρηγορότερη. Ο Le Roy δεν δίσταζε να υποστηρίξει πως η ανθρωπότητα κατόρθωσε μέσα σε εκατό χρόνια να παρουσιάσει τόσο πρόοδο, όση δεν είχε συντελεστεί από την αρχαιότητα έως τότε. Βάση αυτής της πρόοδου ήταν η επιστήμη, η οποία με τις νέες επιστημονικές μεθόδους που είχαν διαμορφωθεί εξασφάλιζε μια διηνεκή βελτίωση της ανθρώπινης κατάστασης και μια πορεία της ιστορίας σε ένα μέλλον που θα υπερτερεί του παρελθόντος. Δεν έχουμε πια να κάνουμε με αναβίωση ενός αρχαίου μεγαλείου, αλλά με μια νέα εποχή, σημαντικότερη αφ' εαυτού. Πάντως, ο στοχασμός του Le Roy δεν είναι εντελώς ξεκάθαρος, μιας και στα συμπεράσματα αυτά φθάνει έπειτα από μια αναδρομή στις περιόδους ακμής της ανθρωπότητας (Αίγυπτος, Ασσυρία, Περσία, Ασία, Ελλάδα, Ρώμη, Αραβία), για να ακολουθήσει το σκότος του Μεσαίωνα και ύστερα το φως της Αναγέννησης. Προφανώς είναι επηρεασμένος από ενός είδους κυκλική αντίληψη, την οποία συνδυάζει και καταλύει ύστερα μέσω της έννοιας της πρόοδου. Αργότερα ο Pierre Charron θα μετριάσει την αισιοδοξία που δημιούργησε ο Le Roy χρησιμοποιώντας επιχειρήματα αντλημένα από το

42. Ό.π., σελ. 216-217.

43. Ό.π., σελ. 35-36.

στοχασμό του Μακιαβέλι: αφού η ιστορία διαγράφει κύκλους, όλα είναι ίδια, η πρόοδος είναι ψευδαίσθηση και όλα θα επιστρέψουν στο λίκνο τους.⁴⁴

Οι προαναφερθέντες θεωρητικοί Seyssel, de Haillan και Le Roy συμφωνούσαν σε γενικές γραμμές στο χωρισμό της ιστορίας σε τέσσερις περιόδους, όπου η πρώτη λήγει στον αυτοκράτορα Clovis, η δεύτερη στους Μερovinges, η τρίτη στους Καρολίδες και η τέταρτη στους Καπετίδες. Εκείνος, όμως, που θα αναλάβει να προάγει στο μέγιστο αυτές τις ιδέες είναι ο Henri Lancelot Voisin de la Popeliniere (1541-1608) στο έργο του με το φιλόδοξο τίτλο "Histoire des histories". Κατά αυτόν η γαλλική ιστορία χωρίζεται σε πέντε περιόδους: αρχαία, ρωμαϊκή, γαλατική, φραγκική και μοντέρνα. Ακολουθώντας την ίδια οδό διαχωρίζει και την ιστοριογραφία σε περιόδους: πρώτη είναι η φυσική ιστορία, η οποία χαρακτηρίζεται από προφορικότητα και δεισδαιμονία. Η δεύτερη είναι η ποιητική ιστορία, τρίτη η συνεχής, τέταρτη αυτή που περιλαμβάνει και την ιστορία του πολιτισμού και τελευταία η τέλεια, η φιλοσοφική ιστορία.⁴⁵ Είναι εύκολο να παρατηρήσουμε πως και οι δύο κατηγοριοποιήσεις στηρίζονται στον αριθμό πέντε. Το κυρίαρχο στοιχείο είναι για άλλη μια φορά η διάθεση εξύμνησης της σύγχρονης εποχής και επιστήμης, οι οποίες μέσα σε μια διαδικασία προόδου αποδεικνύουν την κατεύθυνση της ανθρωπότητας σε ένα λαμπρότερο μέλλον.

Παρά την καταφυγή σε σχήματα που είχαν ξεπερασθεί, ο 16^{ος} σηματοδοτεί το χωρισμό της φιλοσοφίας της ιστορίας που στηρίζεται στη λογική από εκείνη που μένει προσηλωμένη στο μυστικισμό. Ακόμα και η ένταξη της φιλοσοφίας της ιστορίας στη διαμάχη μεταξύ προτεσταντών και καθολικών αναζωπύρωσε τη συζήτηση για το μέλλον της ανθρωπότητας και την εξέλιξη του ανθρωπίνου πολιτισμού στο χώρο και το χρόνο. Ο Μακιαβέλι πέτυχε να καταστήσει διαυγές σε μια μεγάλη μάζα ανθρώπων, μιας και οι απόψεις του συζητήθηκαν έντονα και διαδόθηκαν με ταχείς ρυθμούς, πως η εξέλιξη της ιστορίας δεν είναι αναγκαστικά προσδεδεμένη στο άρμα της θρησκείας. Σε αυτό τον βοήθησαν οι ιδέες που άντλησε από την ελληνική και κλασσική αρχαιότητα, τις οποίες όμως μετασχημάτισε ώστε να καταστούν παραγωγικότερες στην εποχή του, με τις ιδιαιτερότητες που αυτή είχε. Η κυκλική θεώρηση που εισήγαγε ο φλωρεντίνος στοχαστής δεν κάλυπτε τις ανάγκες της εποχής ολοκληρωτικά και δεν μπορούσε να προσφέρει την προωθητική δύναμη που επιζητούσε η ανθρωπότητα στη δεδομένη στιγμή. Δεν μπορούσε να προσφέρει όραμα, καθώς τα σπέρματα του πεσιμισμού είναι σύμφυτα με την κυκλική θεωρία. Η συμβολή του Bodin

44. Pierre Charron, *Of Wisdome*, trans. S. Lennard, London, 1670, σελ. 231.

45. Kinser S., "Ideas of temporal change and cultural process in France 1470-1535", *Renaissance Essays in Honor of Hans Baron*, Florence 1971, σελ. 703-755.

La Popeliniere, *L' Histoire des histories - L' idée de l' histoire accomplie*, Paris 1989, v.1, σελ. 62-63.

υπήρξε καθοριστική στο να περάσουμε σε μια αναλυτική φιλοσοφία της ιστορίας. Ο γάλλος φιλόσοφος έχει αφετηρίες παρόμοιες με εκείνες του Μακιαβέλι, αλλά πετυχαίνει να δώσει στους ανθρώπους τη δύναμη να αγωνισθούν όχι απλά για να αναβάλουν το μοιραίο ή να διαχειριστούν την προδιαγεγραμμένη μοίρα του κόσμου. Με τη δύναμη του νου τους και τη συνακόλουθη επιστημονική πρόοδο ο κόσμος θα εξελίσσεται στο διηνεκές. Είναι οι άνθρωποι που θα καθορίσουν τη μοίρα τους και την πορεία της ιστορίας. Στην ουσία ο Bodin κατόρθωσε να γονιμοποιήσει όλο τον προγενέστερο στοχασμό του, από τη θεωρία της γραμμικής εξέλιξης του Αυγουστίνου, την αίσιοδοξία του Joachim του Fiore, έως την κυκλική θεωρία του Μακιαβέλι, για να ανοίξει ένα νέο δρόμο.